

PISMA

TOM 9

ŹRÓDŁA MONASTYCZNE
109

NOWOŻYTNOŚĆ
13

Redaktorzy serii:

Michał T. Gronowski OSB
Szymon Hiżycki OSB

Rada naukowa:

Marek Derwich
Dariusz Kasprzak OFMCap
Przemysław Nehring
Krzysztof Ożóg
ks. Marek Starowieyski
Ewa Wipszycka
Rafał Zarzeczny SJ
Piotr Urbański

BŁ. PAWEŁ GIUSTINIANI

PISMA

TOM 9

SŁUŻĄC TOBIE,
POZNAJĄC CIEBIE,
KOCHAJĄC CIEBIE

DZIEŁA POŚWIĘCONE
ŻYCIU ZAKONNEMU

Przekład i redakcja naukowa:

Jacek Partyka

TYNIEC

WYDAWNICTWO BENEDYKTYNÓW

Przekład na podstawie wydania:

PAOLO GIUSTINIANI, *Servendoti, conoscendoti, amandoti. Opuscoli sulla vita religiosa*, ed. L. BARLETTA, Padova 2020 (Bibliotheca eremitica, 4).

Redakcja tomu:

Michał T. Gronowski OSB

Beda K. Kisiel OSB

Elżbieta Wiater

Korekta:

Janusz Stachowski

Opracowanie graficzne:

Jan Nieć

Imprimi potest: Opactwo Benedyktynów

✠ Szymon Hiżycki OSB, opat tyniecki

Wydanie I: Kraków 2025

ISBN 978-83-8205-333-3

ISSN 1230-6711

© Copyright by Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów

ul. Benedyktyńska 37, 30-398 Kraków

tel.: +48 534 037 299; +48 (12) 688 52 95

e-mail: zamowienia@tyniec.com.pl; www.tyniec.com.pl

Druk i oprawa:

Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów

druk@tyniec.com.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów bibliograficznych.....	11
Skróty tytułów dzieł bł. Pawła Giustinianiego.....	33
<i>Vincenzo Vozza</i>	
<i>Jeden duch i jedno serce</i> (Dz 4,32) Fundament wspólnoty od <i>Didaché</i> do <i>Reguły życia eremickiego</i>	45
<i>Lorenzo Barletta EC</i>	
Ścisła obserwacja i względy serca. Błogosławiony Paweł Giustiniani i życie zakonne	51
Podziękowania.....	93

Służąc Tobie, poznając Ciebie, kochając Ciebie

Reguła albo Instytucja eremicka (zaaprobowana między 15 a 20 I 1524)	97
Krótką reguła mojego życia kontemplacyjnego (21–22 stycznia 1523)	223
Nauki różnych eremitów	255
Sześć głównych cech życia eremickiego symbolicznie wyrażonych w życiu św. Marii Magdaleny.....	283
Święta Maria Magdalena u stóp Pana. Notatki z lektury	295
Wykaz dzieł cytowanych.....	297
Indeks biblijny	303
Indeks imion i nazw własnych	305

Pamięci o. Ambrożego Białuchy EC
(1961–2020)

*Quicumque Iesum diligit,
humana discat omnia
nil aestimare. Diligens
opes, honores, gloriam,
amare Iesum puriter
nequit. Relinque cetera
unumque Iesum posside.
Nam quidquid est usquam boni
sic possidebis; lacrimas,
metus, dolores pectore
tuo fugabit. Dulcia
semper morantur gaudia,
ubi moratur candidus
Iesus; voluptas unica
est ille amantium sui.*

„Ktokolwiek kocha Jezusa,
niech nauczy się wszystko, co ludzkie,
za nic uważać. Ten, kto kocha
bogactwa, zaszczyty, sławę
w czysty sposób kochać Jezusa
nie może. Odrzuć wszystko pozostałe
i zyskaj wyłącznie Jezusa.
Albowiem cokolwiek istnieje dobrego,
w taki sposób zdobędziesz; łzy,
obawy, cierpienia z piersi
twojej odpędzi. Słodkie
zawsze mieszkają tam radości,
gdzie mieszka przeczysty
Jezus; jedyną radością
dla tych, którzy Go kochają, jest On.

MAREK ANTONI FLAMINIUSZ,
Carmina VIII,10,1–15

WYKAZ SKRÓTÓW BIBLIOGRAFICZNYCH

- AC *Annales Camaldulenses Ordinis Sancti Benedicti*, red. G.B. MITTARELLI, A. COSTADONI, t. 1–9, Venezia 1755–1773.
- Aga* 1471–1500 *Acta graduum academicorum gymnasii Patavini ab anno 1471 ad annum 1500*, red. E. MARTELOZZO FORIN, Roma–Padova 2001 (Fonti per la storia dell’Università di Padova, 17; *Acta graduum academicorum*, 2).
- Aga* 1501–1525 *Acta graduum academicorum gymnasii Patavini ab anno 1501 ad annum 1525*, red. E. MARTELOZZO FORIN, Roma–Padova 1969 (Fonti per la storia dell’Università di Padova, 2; *Acta graduum academicorum*, 3).
- ARNOLD, M. ARNOLD, *The Magdalene in the Reformation*, Cambridge (Massachusetts)–London 2018.
- Atti* gennaio 1524 *Acti, decreti, diffinitione e dechiarationi fatte nel primo capitolo della Compagnia de li Eremiti de sancto Romualdo* (erem św. św. Benedykta i Piotra na Monte Conero, 15–24 I 1524), Ms. Tusc. PC, 8, k. 18r–42e (TLF I, s. 475–477) (wydanie: P.T. LUGANO, *La Congregazione camaldolese degli eremiti di Montecorona* [sic] *dalle origini ai nostri tempi. Con una*

introduzione sulla vita eremitica prima e dopo san Romualdo, Frascati 1908 [Monografie di storia benedettina, 1], s. 131–176).

Atti luglio 1524 *Acti del capitulo della Società degli Eremiti di sancto Romualdo* (erem Monte Cucco, 28 II – 1 VIII 1524), Ms. Tusc. PC, 12, 1, k. 61r–72e (TLF I, s. 478).

Atti 1525 *Acta capituli generalis de anno 1525* (erem San Leonardo al Volubrio, 24 VI – 7 VII 1525), Ms. Tusc. 2, k. 2r–13r, 18v–21r, 22f–23v.

Atti 1526 *Atti del capitolo generale degli Eremiti di san Romualdo* (erem Grot Massaccio, 22 IV – 3 V 1526), Ms. Tusc. SC, 1, k. 4r–15v, 18r–v (fascykuł 1) (TLF I, s. 483–484).

Atti 1527 *Atti del capitolo delli Eremiti di sancto Romualdo* (erem św. św. Benedykta i Piotra na Monte Conero, 19 V 1527), Ms. Tusc. SC, 3, f. 1r–21v (fascykuł 2) (TLF I, s. 484–485).

Atto 1523 *Atto con cui le autorità camaldolesi approvano la costituzione della nuova Compagnia eremitica di san Romualdo* (klasztor San Biagio, Fabriano, 9 XII 1523), [w:] P.T. LUGANO, *La Congregazione camaldolese degli eremiti di Montecorona* [sic] *dalle origini ai nostri tempi. Con una introduzione sulla vita eremitica prima e dopo san Romualdo*, Frascati 1908 (Monografie di storia benedettina, 1), s. 117–127.

- BATTAGLIA S. BATTAGLIA, *Grande dizionario della lingua italiana*, t. 1–21 + 2 (dodatki), Torino 1967–2009.
- BEMBO, *Prose* PIETRO BEMBO, *Prose della volgar lingua*, [w:] TENŽE, *Prose e Rime*, red. C. DIONISOTTI, Torino 1960 (Classici Italiani, 26), s. 71–309.
- BERNARD, *In Cantica* BERNARD Z CLAIRVAUX, *Sermones super Cantica canticorum*, wyd. J. LECLERCQ, C.-H. TALBOT, H.-M. ROCHAIS, SBO 1–2 (zob. TENŽE, *Sermoni sul Cantico dei cantici*, t. 1–2, przekł. C. STERCAL, M. FIORONI, A. MONTANARI, C. DEZZUTO, OSB 5/1–2, Milano–Roma 2006–2008).
- BLAISE A. BLAISE, *Lexicon latinitatis Medii Aevi*, Turnhout 1972.
- Breviarium monasticum* *Breviarium monasticum ad usum Eremitarum camaldulensium Congregationis Montis Coronae, Pauli V iussu editum, Urbani VIII ac Leonis XIII auctoritate recognitum et a s. rituum Congregatione revisum et approbatum*, A. i S. FESTA, Roma–Napoli 1896.
- BS *Bibliotheca sanctorum*, t. 1–13 + 3 (dodatki), Roma 1961–2013.
- CABY, *De l'érémisme* C. CABY, *De L'érémisme rural au monachisme urbain. Les Camaldules en Italie d la fin du Moyen Age*, Roma 1999 (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome, 305).

- Camaldoli e l'Ordine camaldolese* *Camaldoli e l'Ordine camaldolese dalle origini alla fine del XV secolo. Atti del I Convegno internazionale di studi in occasione del millenario di Camaldoli (1012–2012), Monastero di Camaldoli, 31 maggio – 2 giugno 2012, red. C. CABY, P. LICCIARDELLO, Cesena 2014 (Italia Benedettina, 39).*
- CCL *Corpus Christianorum seu nova Patrum Collectio. Series Latina, Turnhout 1953–*
- CCCM *Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, Turnhout 1966–*
- [CIOC], *Cenni biografici* [CIOC], *Cenni biografici dei venerabili eremiti che son vissuti nel s. eremo di Camaldoli, preceduti da una notizia storica intorno l'istituzione del medesimo, Firenze 1862.*
- CNCE Censimento nazionale delle cinquecentine, dostępne online jako EDIT 16.
- COD *Conciliorum oecumenicorum decreta, Bologna 2003⁵.*
- Cons. Cam.* *Consuetudo Camaldulensis. Rodulphi Constitutiones. Liber Eremitice Regule, wyd. P. LICCIARDELLO, Firenze 2004 (Edizione nazionale dei testi mediolatini, 8; seria 11,4).*
- CORTELAZZO M. CORTELAZZO, *Dizionario veneziano della lingua e della cultura popolare nel XVI secolo, Padova 2007 (Cultura popolare veneta. Collana di studi e ricerche sulle culture popolari venete realizzata su iniziativa della Regione del Veneto. Serie speciale).*

- CROCE, *La Congregazione* G.M. CROCE, *La Congregazione camaldolese di Monte Corona e i suoi eremiti in Italia*, Salzburg 2015 (Analecta Cartusiana, 311; Monasticon Coronense, 1).
- CROCE, *L'unione fa la forza?* G.M. CROCE, *L'unione fa la forza? Monaci ed eremiti camaldolesi in Italia tra Cinque e Seicento*, [w:] *Seicento monastico italiano. Atti del X convegno di studi storici sull'Italia benedettina. Abbazia di S. Maria di Casamari (Frosinone), Abbazia di S. Domenico di Sora (Frosinone), 15–18 settembre 2011*, red. G. SPINELLI, Cesena 2015 (Italia Benedettina, 37), s. 221–262.
- CSEL *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, Wien 1866–
- DENZ H. DENZIGER, *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, red. P. HÜNERMANN, Bologna 2012⁶.
- DIP *Dizionario degli istituti di perfezione*, red. G. PELLICCIA, G. ROCCA, t. 1–10, Roma 1974–2003.
- Dizionario pratico* *Dizionario pratico di liturgia romana*, red. R. LESAGE, Roma 1956.
- DOVERE, „Occuparsi di Dio solo” U. DOVERE, „Occuparsi di Dio solo”. *Temi e figure di spiritualità camaldolese tra Cinquecento e Settecento*, [w:] *L'Ordine camaldolese in età moderna e contemporanea. Secoli XVI–XX. Atti del II Convegno di studi in occasione del millenario di Camaldoli, 30 maggio – 1° giugno 2013*, red.

- G. M. CROCE, U. A. FOSSA, Cesena, 2015 (Italia Benedittina, 40). s. 399–456.
- DSP *Dictionnaire de Spiritualité*, t. 1–16 t. + 1, Paris 1937–1995.
- EDIT 16 *Le edizioni italiane del XVI secolo. Censimento nazionale*, <https://edit16.iccu.sbn.it/> (dostęp: 22.02.2024).
- EI *Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti*, t. 1–35 + 8 (dodatki), Roma 1929–1937, 1938–1981.
- Etsi a summo* LEON X, Bulla *Etsi a summo* (4 VII 1513), *Reformatio*, f. 1r–22v, AC 7, Appendix, s. 293–328.
- EVC *Enchiridion della vita consecrata. Dalle Decretali al rinnovamento post-conciliare* (385–2000) (wydanie bilingwiczne), Bologna–Milano 2001.
- FACCHINI, *Eucologia* U. FACCHINI, *San Pier Damiani: l'eucologia e le preghiere. Contributo alla storia dell'eucologia medievale. Studio critico e liturgico-teologico*, Roma 2000 (Bibliotheca Ephemerides Liturgicae. Subsidia, 109; Studi di liturgia. Nuova serie, 39).
- FICINO, *In Convivium* MARSILIO FICINO, *Commentarium in Convivium Platonis, De amore*, wyd. P. LAURENS, Paris 2022 (Les Classiques de l'Humanisme).
- FIORI A.R. FIORI, *Vita del beato Paolo Giustiniani*, Roma 1724.

- GIOVANNI DI FÉCAMP, *Pregare* GIOVANNI DI FÉCAMP, *Pregare nel Medioevo, La Confessio theologica e altre opere*, Milano 1986 (Di Fronte e Attraverso, 163).
- GCS Die griechischen Christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte, Leipzig–Gruyter 1897–
- GRZEGORZ WIELKI, *Dialogi* GRZEGORZ WIELKI, *Dialogorum... libri quatuor de miraculis Patrum italicorum*, wyd. A. DE VOGÜÉ, SCh 251, 260, 265, 1978–1980 (zob. TENŻE, *Dialoghi (I–IV)*, red. BENEDYKTYNKI Z WYSPIY SAN GIORGIO OGM 4, Roma 2000; wyd. pol. TENŻE, *Dialogi*, tłum. E. CZERNY, A. ŚWIDERKÓWNA, ŻrMon 23, 2007).
- GRZEGORZ WIELKI, *Homiliae* GRZEGORZ WIELKI, *Homiliae in Evangelia*, wyd. R. ÉTAIX. CCL 141, 1999 (zob. TENŻE, *Omèlie sui Vangeli*, red. G. CREMASCOLI, OGM 2, Roma 1994; wyd. pol. TENŻE, *Homilie na Ewangelie*, tłum. OFICYNA WYDAWNICZA VIATOR, Warszawa 1998).
- GRZEGORZ WIELKI, *In Hiezchihelem* GRZEGORZ WIELKI, *Homiliae in Hiezchihelem*, wyd. M. ADRIAEN, CCL 142, 1971 (zob. TENŻE, *Omèlie su Ezechiele*, red. V. RECCHIA, przekł. E. GANDOLFO, t. 1–2, OGM 3/1–2, Roma 1992–1993; wyd. pol. TENŻE, *Homilie na Księgę Ezechiela*, tłum. A. WILCZYŃSKI, ŻrMon 81–82, 2019).
- GRZEGORZ WIELKI, *Moralia* GRZEGORZ WIELKI, *Moralia in Iob*, wyd. M. ADRIAEN, CCL 143–143B, 1979–1985 (zob. TENŻE, *Commento morale a Giobbe*, red. P. SINISCALCO, przekł.

- E. GANDOLFO, t. 1–4, OGM 1/1–4, Roma 1992–2001; wyd. pol. TENŻE, *Moralia. Komentarz do Księgi Hioba*, tłum. A. WILCZYŃSKI I INNI, ŻrMon 39 (2013), 41 (2006), 44 (2007), 63 (2013), 75 (2015), 77 (2016), 78 (2016).
- GUERRIERI, *Clavis* E. GUERRIERI, *Clavis degli autori camaldolesi (secoli XI–XVI)*, Firenze 2012 (Quaderni di C.A.L.M.A., 2).
- GW Gesamtkatalog der Wiegendrucke, Stuttgart 1968–; <https://www.gesamtkatalog-derwiegendrucke.de> (dostęp: 22.02.2024); <https://data.cerl.org/istc/> (dostęp: 22.02.2024)
- HIERONIM, *Epistulae* HIERONIM ZE STRYDONU, *Epistulae*, wyd. I. HILBERG, CSEL 54–56 (zob. TENŻE, *Le Lettere*, przedkł. i wyd. S. COLA, t. 1–4, Roma 1996–1997; wyd. pol. TENŻE, *Listy*, opr. H. PIETRAS, ŻMT 54, 55, 61, 63, 68, 2010–2013 (przekład na podst. tłumaczenia J. CZUJA [1952–1954] opracowanego przez M. OŻÓG).
- IGI *Indice generale degli incunaboli delle biblioteche d'Italia*, red. CENTRO NAZIONALE D'INFORMAZIONI BIBLIOGRAFICHE, t. 1–6, Roma 1943–1981.
- In hoc volumine* *In hoc volumine continentur: proemialis epistola in qua de origine cenobitice et eremitice vite deque earum primis institutibus ac mutua invicem connexionem atque affinitatem et de monachi, cenobite, eremite et anachorite nomine agitur; approbatio*

Regule cenobitice per beatum Gregorium pontificem maximum; approbatio Regule eremitice per Leonem X pontificem maximum. Pro cenobitis: Regula cenobitice vite a beatissimo Benedicto [...] edita [...]; Vita et miracula eiusdem beatissimi Benedicti abbatris a sanctissimo Gregorio pontifice maximo [...] descripta [...]. Pro eremitis: Regula eremitice vite a beatissimo Romualdo [...] tradita [...]; Vita eiusdem beati Romualdi a beato Petro Damiano [...] descripta [...], Fontebuono (Arezzo): Bartolomeo Zanetti, 1520 (EDIT 16, CNCE 8633).

I libri del silenzio

I libri del silenzio. Scrittura e spiritualità sulle tracce della storia dell'Ordine camaldolese a Ravenna, dalle origini al XVI secolo, red. C. GIULIANI, Ravenna 2013 (Interventi Classensi, 23).

JAKUB DE VORAGINE, *Legenda*

JAKUB DE VORAGINE, *Legenda aurea. Nuova edizione*, red. A. VITALE BROVARONE, L. VITALE BROVARONE, Milano 2007 (I millenni); wyd. pol. TENŻE, *Złota legenda*, przekł. J. PLEZIOWA, Warszawa 1955.

LECLERCQ, *Il richiamo*

J. LECLERCQ, *Il richiamo dell'eremo. La dottrina del beato Paolo Giustiniani*, Abbazia di Praglia (Padova) 2005 (Scritti Monastici, 23) (wyd. oryg. TENŻE, *La doctrine du bienheureux Paul Giustiniani*, Paris 1955).

LECLERCQ, *Un umanista*

J. LECLERCQ, *Un umanista eremita. Il beato Paolo Giustiniani (1476–1528)*, Abbazia di Praglia (Padova) 2009 (Scritti

- monastici, 28) (wyd. oryg. *Un umaniste ermite. Le bienheurex Paul Giustiniani (1476–1528)*, Roma 1951; wyd. pol. TENŻE, *Humanista eremita. Błogosławiony Paweł Giustiniani (1476–1528)*, przekł. E. BUSZEWICZ, Kraków 2014).
- LER RUDOLF II–III, PRZEOR CAMALDOLI, *Liber eremitice regule*, [w:] *Consuetudo Camaldulensis. Rodulphi Constitutiones. Liber Eremitice Regule*, wyd. P. LICCIARDELLO, Firenze 2004 (Edizione nazionale dei testi mediolatini, 8; seria 11,4), s. 22–81.
- Libri tres* MARCIN III, PRZEOR CAMALDOLI, *Libri tres de moribus*, wyd. P. LICCIARDELLO, Firenze 2013 (Edizione nazionale dei testi mediolatini d'Italia, 33; serie 11, 14).
- LICCIARDELLO, P. LICCIARDELLO, *Caratteri della letteratura della letteratura camaldolese medievale (secoli XI–XIV)*, [w:] *Camaldoli e l'Ordine camaldolese*, s. 367–396.
- LMA *Lexicon des Mittelalters*, t. 1–9 + 1, München–Stuttgart–Weimar–Zürich 1980–1999.
- L'opera del Botticelli* *L'opera completa del Botticelli*, wyd. G. MANDEL, Milano 1967 (Classici dell'arte, 5).
- L'opera del Perugino* *L'opera completa del Perugino*, wyd. E. CAMESASCA, Milano 1969 (Classici dell'arte, 30).
- L'opera dell'Angelico* *L'opera completa dell'Angelico*, wyd. U. BALDINI, Milano 1970 (Classici dell'arte, 38).

- L'opera di Cimabue* *L'opera completa di Cimabue e il movimento figurativo pregiottesco*, wyd. E. SINDONA, Milano 1975 (Classici dell'arte, 81).
- L'opera di Giotto* *L'opera completa di Giotto*, wyd. E. BACCIESCHI, Milano 1966 (Classici dell'arte, 3).
- L'opera di Giovanni Bellini* *L'opera completa di Giovanni Bellini*, wyd. T. PIGNATTI, Milano 1969 (Classici dell'arte, 28).
- L'opera di Masaccio* *L'opera completa di Masaccio*, wyd. L. BERTI, Milano 1968 (Classici dell'arte, 24.).
- L'opera di Simone Martini* *L'opera completa di Simone Martini*, wprowadzenie G. Contini, aparat krytyczny i filologiczny M.C. Gozzoli, Milano 1970 (Classici dell'arte, 43).
- L'Ordine camaldolese* *L'Ordine camaldolese in età moderna e contemporanea. Secoli XVI–XX. Atti del II Convegno di studi in occasione del millenario di Camaldoli, 30 maggio – 1° giugno 2013*, red. G.M. CROCE, U.A. FOSSA, Cesena, 2015 (Italia Benedittina, 40).
- LORENZO GIUSTINIANI, *De casto connubio* LORENZO GIUSTINIANI, *De spirituali et casto Verbi animaeque connubio*, [w:] TENZE, *Opera*, t. 1, s. 165–262.
- LORENZO GIUSTINIANI, *Opera* *Opera omnia*, t. 1–2, Venezia: Giovanni Battista Albrizzi, Giuseppe Rosa, 1751 (wyd. anastatyczne: Firenze 1982).
- LUCA DI SPAGNA, *Romoaldina* LUCA DI SPAGNA [ŁUKASZ Z HISZPANII / LUCAS FRANCISCO DE CORDOVA], *La historia romoaldina overo eremitica dell'Ordine camaldolese di Monte Corona*, przekł.

- G. PREMUDA, Venezia: Niccolò Misserini, 1590 (reprint: Roma 2005 [Temi e testi. Reprint, 2]).
- LUGANO P.T. LUGANO, *La Congregazione camaldolese degli eremiti di Montecorona* [sic] *dalle origini ai nostri tempi con una introduzione sulla vita eremitica prima e dopo san Romualdo*, Frascati 1908 (Monografie di storia benedettina, 1).
- LXX *Septuaginta, id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*, wyd. A. RAHLFS, t. 1–2, Stuttgart 1979².
- MASSA, E. MASSA, *Le „Cogitationes quotidianae” di Paolo Giustiniani. Problemi di mentalità, di cronologia e di struttura*, [w:] *Studi latini e italiani in memoria di Marcello Aurigemma*, red. M. CHIABO I IN., Roma 1997².
- MASSA, *Una cristianità* E. MASSA, *Una cristianità nell'alba del Rinascimento. Paolo Giustiniani e il „Libellus ad Leonem X” (1513)*, Genova–Milano 2005.
- MASSA, *L'eremita evangelizzatore* E. MASSA, *L'eremita evangelizzatore. Un topos umanistico nella vita e nel pensiero di Paolo Giustiniani*, Roma 2006 (Paolo Giustiniani. Studi e testi, 1).
- MASSA, *L'eremo* E. MASSA, *L'eremo, la Bibbia e il Medioevo in umanisti veneti del primo Cinquecento*, Napoli 1992 (Nuovo Medioevo, 36).
- MAZZOLINI, SILVESTRO MAZZOLINI DA PRIERIO (PRIERIAS), *Aurea rosa... videlicet clarissima expositio super Evangelia totius anni, de*

tempore et de sanctis, tam secundum Ordinem Predicatorum quam secundum Curiam, continens flores et rosas expositionum sanctorum Doctorum antiquorum, Venezia: Giovanni Varisco, 1582 (EDIT 16, CNCE 40797).

MAZZOLINI, *Vita* SILVESTRO MAZZOLINI DA PRIERIO, NAZYWANY PRIERIAS, *Vita della serafica e ferventissima amatrice di Giesù Christo Salvatore santa Maria Maddalena, scritta già dal reverendo padre fra Salvestro da Prierio dell'Ordine di san Domenico e ora di nuovo mandata in luce dal reverendo padre messer Serafino Razzi dell'istesso Ordine, con le lagrime della medesima santa Maria Maddalena cantate da messer Camillo Camilli*, Firenze: Stamperia del Sermartelli, 1592 (EDIT 16, CNCE 7541).

MGH Monumenta Germaniae Historica, Hannover–Leipzig–Berlin 1826–

Missale monasticum *Missale monasticum ad usum Eremitarum camaldulensium Congregationis Montis Coronae Pauli V pontificis maximi iussu editum, Urbani VIII et Leonis XIII auctoritate recognitum*, Roma: ex Typographia Polyglotta Sacrae Congregationis de propaganda fide, 1896.

Missale romanum *Missale romanum. Editio princeps (1570)*, wyd. anastatyczne, red. M. SODI, A.M. TRIACCA, Città del Vaticano 2012² (Monumenta Liturgica Concilii Tridentini, 2).

Ms.	rękopis.
MULITZER	M. MULITZER, <i>Die Architektur der Kamaldulenser-Eremiten von Monte Corona in Europa</i> , Salzburg, 2014 (Analecta Cartusiana, 311; Monasticon Coronense, 2).
<i>Nuovo atlante</i>	<i>Nuovo atlante storico geografico camaldolese</i> , red. F. DI PIETRO, R. ROMANO, Roma 2012.
OGM	<i>Opere di Gregorio Magno</i> , t. 1–8, Roma 1992–2011.
OSB	<i>Opere di san Bernardo</i> , t. 1–8, Milano–Roma 1984–2008.
PETRARCA, <i>De otio</i>	FRANCESCO PETRARCA, <i>De otio religioso</i> , [w:] TENŽE, <i>Opere</i> , s. 567–809.
PETRARCA, <i>De vita solitaria</i>	FRANCESCO PETRARCA, <i>De vita solitaria</i> , [w:] TENŽE, <i>Opere</i> , s. 261–565.
PETRARCA, <i>Opere</i>	FRANCESCO PETRARCA, <i>Opere latine</i> , red. A. BUFANO, t. 1, Torino 1975 (Classici Italiani).
PETRARCA, <i>RVF</i>	FRANCESCO PETRARCA, <i>Rerum vulgarium fragmenta – Canzoniere</i> , wyd. G. CONTINI, Torino 1995 (Einaudi Tascabili. Classici, 104).
PG	Patrologiae cursus completus. Series graeca, wyd. J.-P. MIGNE, t. 1–161 + 1–3 (indeksy), Paris 1857–1866.
PIOTR DAMIANI, <i>Epistulae</i>	PIOTR DAMIANI, <i>Die Briefe</i> , wyd. K. REINDEL, t. 1–4, München 1983–1993 (MGH, <i>Epistolae</i> , II, <i>Die Briefe der deutschen Kaiserzeit</i> , IV).

- PL Patrologiae cursus completus. Series latina, red. J.-P. MIGNE, t. 1–217 + 1 (indeksy), Paris 1844–1864.
- PSP Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy, red. E. STANULA, W. MYSZOR, Warszawa 1969–
- RADICCHIA, *Il sacro eremo* G.L. RADICCHIA, *Il sacro eremo di Monte Corona capo dell'omonima Congregazione camaldolese (1530–1861)*, Perugia 1997.
- RB BENEDYKT Z NURSJI, *Regula*, wyd. A. DE VOGÜÉ, SCh 181–182; wyd. pol. *Reguła świętego Benedykta*, GRZEGORZ WIELKI, *Dialogi. Księga druga*, przekł. A. ŚWIDERKÓWNA, Kraków 2010.
- RC *Rodulphi Constitutiones*: RUDOLF I, PRZEO-
R CAMALDOLI, *Constitutiones*, [w:] *Consuetudo Camaldulensis. Rodulphi Constitutiones. Liber Eremitice Regule*, wyd. P. LICCIARDELLO, Firenze 2004 (Edizione nazionale dei testi mediolatini, 8; seria 11,4), s. 2–21.
- Reformatio* *Reformatio camaldulensis Ordinis cum gratiis et privilegiis a Leone X pontifice maximo nuperrime concessis. Litterae apostolicae quibus vivente etiam moderno generali conceditur ut de novo erecta Congregatio eremi in omnibus sortiatur effectum iuxta privilegii formam. Privilegium quod cuiuscunque religionis viri sive Mendicantium sive Cartusiensium possint etiam non obtenta superiorum licentia ad eremum concedere. Vita beatissimi Romualdi a beato Petro Damiano cardinali eleganter descripta cum*

- nominibus eorum insertis qui priores eremi ac Ordinis camaldulensis generales hucusque fuere*, Firenze: Filippo Giunta il vecchio, 29 XII 1513 (EDIT 16, CNCE 8631).
- RF *Corpus iuris canonici*, red. Ä.L. RICHTER, Ä. FRIEDBERG, t. 1–2, Leipzig 1879–1881² (wyd. anastatyczne: Graz 1959).
- RYSZARD
ZE ŚW. WIKTORA, *De quatuor gradibus violentae caritatis*, PL 196, kol. 1207C–1224D; por. TENŽE, *I quattro gradi della violenta carità*, red. M. SANSON, Torino 1993 (Biblioteca Medievale, 27).
- SAEMO *Sancti Ambrosii episcopi mediolanensis opera*, t. 1–27, Milano–Roma, 1979–1993.
- San Michele in Isola* *San Michele in Isola. Isola della conoscenza. Ottocento anni di storia e cultura camaldolesi nella laguna di Venezia. Mostra organizzata in occasione del millenario della fondazione della Congregazione camaldolese*, Venezia, 12 V – 2 IX 2012 r. (katalog), red. M. BRUSEGAN, P. ELEUTERI, G. FIACCADORI, Torino 2012.
- SANUDO MARIN SANUDO IL GIOVANE, *De origine, situ et magistratibus urbis venetae, ovvero la città di Venetia (1493–1530)*, wyd. C. ARICÒ, Venezia 2011² (Medioevo e Rinascimento. Testi, 3).
- SBO *Sancti Bernardi opera*, red. J. LECLERCQ, C.-H. TALBOT, H.-M. ROCHAIS, t. 1–8, Roma 1957–1977.

- SCh Sources Chrétiennes, wyd. H. DE LUBAC, J. DANIELOU I IN., Paris, 1942–
- Seicento monastico* *Seicento monastico italiano. Atti del X convegno di studi storici sull'Italia benedettina. Abbazia di S. Maria di Casamari (Frosinone), Abbazia di S. Domenico di Sora (Frosinone), 15–18 settembre 2011*, red. G. SPINELLI, Cesena, 2015 (Italia Benedettina, 37).
- SENEKA, *Epistulae* LUCJUSZ ANNEUSZ SENEKA, *Ad Lucilium epistulae morales*, wyd. L.D. REYNOLDS, t. 1–2, Oxford 1965 (Oxford Classical Texts); por. TENŽE, *Lettere a Lucilio*, tłum. G. MONTI, Milano 2017³⁰ (Classici Greci e Latini); wyd. pol. TENŽE, *Listy moralne do Lucyliusza*, tłum. W. KORNATOWSKI, Warszawa 1998.
- Sommario* *Sommario cronologico dei documenti pontifici riguardanti la Congregazione eremitica camaldolese di Monte Corona (1515–1908)*, Frascati 1908.
- TLF I PAWEŁ GIUSTINIANI, *Trattati, lettere e frammenti dai manoscritti originali dell'archivio dei Camaldolesi di Monte Corona nell'eremo di Frascati*, t. 1, wyd. E. MASSA, Roma 1967 (*I manoscritti originali del beato Paolo Giustiniani custoditi nell'eremo di Frascati. Descrizione analitica e indici, con ricerche sui codici avellanesi di san Pier Damiani*).

- TLF II PAWEŁ GIUSTINIANI, *Trattati, lettere e frammenti dai manoscritti originali dell'archivio dei Camaldolesi di Monte Corona nell'eremo di Frascati*, t. 2: *I primi trattati dell'amore di Dio*, wyd. E. MASSA, Roma 1974 (*I manoscritti originali del beato Paolo Giustiniani custoditi nell'eremo di Frascati. Descrizione analitica e indici, con ricerche sui codici avellanesi di san Pier Damiani*).
- TLF III PAWEŁ GIUSTINIANI, *Trattati, lettere e frammenti dai manoscritti originali dell'archivio dei Camaldolesi di Monte Corona nell'eremo di Frascati*, t. 3, wyd. E. MASSA, L. STURLESE, Roma 2012 (*I manoscritti originali del beato Paolo Giustiniani custoditi nell'eremo di Frascati. Descrizione analitica e indici, con ricerche sui codici avellanesi di san Pier Damiani*; wyd. pol. ŻrMon 74).
- TOMASZ Z AKWINU, TOMASZ Z AKWINU, *Catena aurea in quatuor Evangelia*, t. 1–6, Savona 1888–1889.
- TOMASZ Z AKWINU, TOMASZ Z AKWINU, *Summa theologiae*, *Summa theologiae* Milano 1999³ (zob. TENŻE, *Somma di teologia*, tekst łac. *a fronte*, wpraw. P. GIUSTINIANI, przekł. i oprac. F. FIORENTINI, t. 1–5, Roma 2018–2019 (wyd. pol. <http://katedra.uksw.edu.pl> [dostęp: 16.05.2023])).
- TPMA *Thesaurus proverbiorum Medii Aevi. Lexikon der Sprichwörter des romanisch-germanischen Mittelalters*, red. KURATORIUM

- SINGER DER SAGS, t. 1–13 + 1 (wykaz źródeł), Berlin–New York 1995–1996.
- Tusc. tuskulański lub „w Świętym Eremie Tuskulańskim” (Monte Porzio Catone–Roma).
- Una sposa* *Una sposa per Gesù. Maria Maddalena tra antichità e postmoderno*, red. E. LUPIERI, Roma 2017 (Frecce, 241).
- VEDOVATO G. VEDOVATO, *Camaldoli e la sua Congregazione dalle origini al 1184. Storia e documentazione*, Cesena 1994 (Italia Benedettina, 13).
- Vetus ordo* MARCIN III, PRZEOR CAMALDOLI, *Vetus ordo divinatorum officiorum*, AC 6, Appendix 66–203.
- Visione* PAWEŁ GIUSTINIANI, *Descrizione d’una visione intellettiva*, [w:] *Parlando*, s. 293–297; s. 455–459 (tekst oryginalny).
- VR PIOTR DAMIANI, *Vita beati Romualdi*, red. G. TABACCO, Roma 1957 (Fonti per la storia d’Italia pubblicate dall’Istituto storico italiano per il Medio Evo, 94).
- WILHELM z SAINT–THIERRY, *Epistula ad fratres de Monte Dei* (*Epistola aurea*), wyd. J. DÉCHANET, SCh 223, 1975 (zob. TENŽE, *Lettera d’oro. Lettera ai fratelli del Monte di Dio*, wyd. G. COMO, przekł. D. COPPINI, Milano 2004 [Lecture cristiane del secondo millennio, 34]; wyd. pol. TENŽE, *Złoty list (do braci z Mont-Dieu)*, przekł. W. MOHORT-KOPACZYŃSKI,

- red. P. CHOJNACKI, M.T. GRONOWSKI, A.M. PIAZZONI, *ŻrMon* 66, 2013).
- Wlg *Biblia sacra vulgatae editionis Sixti V pontificis maximi iussu recognita et Clementis VIII auctoritate edita*, Cinisello Balsamo (Milano) 2012².
- ZIEGELBAUR MAGNOALD ZIEGELBAUR, *Centifolium camaldulense sive notitia scriptorum camaldulensium quam ceu prodromum exceptura est Bibliotheca Patrum camaldulensium seu operum ad historiam, disciplinam et ascetin sacri Ordinis camaldulensis collectio tomis VI comprehensa*, Venezia: Giovanni Battista Albrizzi, 1750 (reprint: Farnborough 1967).
- ŻMT *Źródła Myśli Teologicznej*, Kraków 1996–
- ŻrMon *Źródła Monastyczne*, Kraków 1993–
- ŻrMon 70 JAN KASJAN, *Rozmowy z Ojcami*, t. 2: *Rozmowy XI–XVII*, przekł. i oprac. A. NOCŃ, 2015.
- ŻrMon 71 PAWEŁ GIUSTINIANI, *Pisma*, t. 1: *Pochwała życia eremickiego*, tłum. EREMICI KAMEDULI GÓRY KORONNEJ, J. PARTYKA, red. nauk. J. PARTYKA, 2015.
- ŻrMon 72 PAWEŁ GIUSTINIANI, *Pisma*, t. 2: *Rozważania o modlitwie i o miłości Boga*, tłum. EREMICI KAMEDULI GÓRY KORONNEJ, J. PARTYKA, red. nauk. J. PARTYKA, 2015.

- ŻrMon 73 PAWEŁ GIUSTINIANI, *Pisma*, t. 3: *Eremita w służbie Kościoła. Memoriał do Leona X i inne dzieła*, tłum. i red. nauk. J. PARTYKA, 2016.
- ŻrMon 74 PAWEŁ GIUSTINIANI, *Pisma*, t. 4: *Traktaty większe o miłości Bożej*, tłum. i red. nauk. J. PARTYKA, 2019.
- ŻrMon 91 PIOTR DAMIANI, *O dziewicach*, przekł. E. BUSZEWICZ, red. nauk. i oprac. K. SKWIERCZYŃSKI, 2020.
- ŻrMon 92 PIOTR DAMIANI, *Pisma monastyczne. Część 2*, przekł. E. BUSZEWICZ, red. nauk. i oprac. K. SKWIERCZYŃSKI, 2020.
- ŻrMon 103 PAWEŁ GIUSTINIANI, *Pisma*, t. 5: *Camaldoli w połowie tysiąclecia. Święty Erem Tuskulański w listach bł. Pawła Giustinianiego (1476–1528)*, tłum. i red. nauk. J. PARTYKA, 2023.
- ŻrMon 104 PAWEŁ GIUSTINIANI, *Pisma*, t. 6: *Oddając nam siebie. O Najświętszej Eucharystii i Dwa kazania: o Bożym Narodzeniu i o Wielkanocy*, tłum. i red. nauk. J. PARTYKA, 2023.
- ŻrMon 105 PAWEŁ GIUSTINIANI, *Pisma*, t. 7: *Wzywając Pana. Solilokwia, rozmyślenia, modlitwy (1507–1518)*, przekł. i red. nauk. J. PARTYKA, 2023.
- ŻrMon 106 PAWEŁ GIUSTINIANI, *Pisma*, t. 8: *Podążając za św. Marią Magdaleną. Drobne traktaty egzegetyczne i duchowe*, przekł. i red. nauk. J. PARTYKA, 2023.

SKRÓTY TYTUŁÓW DZIEŁ BŁ. PAWŁA GIUSTINIANIEGO

- BARLETTA 2018 *La prima regola della Congregazione degli Eremiti camaldolesi di Monte Corona. Una nuova edizione*, red. L. BARLETTA, „Benedictina” 1(65) 2018, s. 77–141.
- Camaldoli *Camaldoli a metà millennio. Il Sacro Eremo nelle lettere del beato Paolo Giustiniani (1476–1528)* (*Lettere*, 76, lipiec–sierpień 1510; 119, Wielki Post 1511), Eremo di Monte Rua (Padova) 2016 (wyd. pol. *Camaldoli w połowie tysiąclecia*, ŻrMon 101).
- Cogitationes* *Cogitationes quotidiane de amore Dei* [15 IV – 5 IX 1506; przedmowa w ostatniej redakcji: po 15 V 1508], TLF II, s. 1–170 (przekł. na język włoski: *Riflessioni* s. 101–271; wyd. pol. *Myśli codzienne o miłości Bożej* [ŻrMon 72, s. 161–416]).
- Compendio* *Breve compendio e istruzione della dottrina di nostro Signore Gesù Cristo, compilata da diversi passi dei santi Vangeli per i novizi illetterati*, [w:] *Leggendo*, s. 145–153 (tłumaczenie na współczesny język włoski), 249–253 (tekst oryginalny).

Confessione

Confessio latino sermone suorum peccatorum, non perfecta. Animus erat per X precepta ex VII capitalia vitia percurere et suorum peccatorum seriem texere. Scripta in eremo camaldulensi anno Domini MDX, quando ad eremum primo in seculari habitu accessit ad vitam eremiticam considerandam [między 4 VII a 6 VIII 1510], Ms. Tusc. F II, n. 18, f. 85r–v (TLF I, s. 88) = TENŻE, *Confessione dei propri peccati* [między 4 VII a 6 VIII 1510], [w:] TENŻE, *Invocando*, s. 83–95 (przekład na współczesny język włoski), 202–209 (tekst oryginalny) (wyd. pol. *Wyznanie swych grzechów* [ŻrMon 105, s. 123–142]).

ConsProf

Considerazioni sulla professione di san Tommaso apostolo: „Mio Signore e mio Dio!” [noce między 21 a 22 i 22 a 23 XII 1520], [w:] TENŻE, *Leggendo*, s. 113–131 (tłumaczenie na współczesny język włoski), 225–237 (tekst oryginalny).

ConsRisp

Considerazioni sulla risposta del Signore a san Tommaso apostolo; „Perché mi hai veduto, tu hai creduto; beati quelli che non hanno visto e hanno creduto!”, [w:] TENŻE, *Leggendo*, s. 133–144 (tłumaczenie na współczesny język włoski), 239–247 (tekst oryginalny).

De divina voluntate

De divina proprie preferenda voluntate [3–4 V 1518, pierwsza redakcja przed XII 1518 r.], TLF II, s. 213–301.

- De la vera via de salute* *De la vera et perfecta via de salute. Della superbia et amor proprio de Lucifero, via de perditione, et delta humiltà de Christo et amor puro de Dio, via de salvatione* [13–17 V 1526], TLF III, s. 249–294 (wyd. pol. ŻrMon 74, s. 547–627).
- De penis purgatorii* *De penis purgatorii letanter optandis* [po 15 IX 1520 – ante XII 1522], [w:] MASSA, *L'eremita evangelizzatore*, s. 158–160.
- De preceptis* *De praeceptis et consiliis evangelicis*, Ms. Tusc. Q III, 21, k. 108r–132r (TLF I, s. 270).
- De vera beatitudine* *De vera hominis beatitudine* [ante 1519] (TLF III, s. 137–148) (wyd. pol. TENŻE, *O prawdziwym błogostawieństwie człowieka* [ŻrMon 74, s. 373–408]).
- De vera felicitate* *De vera hominis felicitate* [dzieło niedatowane, ale znajdujące się wśród dzieł z roku 1526] (TLF III, s. 137–148) (wyd. pol. TENŻE, *O prawdziwym szczęściu człowieka* [ŻrMon 74, s. 355–371]).
- Della vera felicità* *A Marco Antonio Flaminio, Della vera felicità* [Lettere, 514, 24 III 1526], TLF III, s. 171–246 (wyd. pol. ŻrMon 74, s. 409–542).
- Due pensieri 1516* *Cogitatio aut consideratio brevis qua ostenditur unumquemque hominum ita debere Deo de collatis humano genere beneficiis gratias agere ac si sibi soli collata fuissent. Cui addita est collecta quedam anotatio beneficiorum a Deo nobis prestitorum in*

- rerum visibilium creatione. Scripta in eremo, existimo, anno Domini MDXVI*, Ms. Tusc. F II, s. 22, 1–2, k. 94r, 95v (TLF I, s. 89).
- Due visioni* *Due visioni intellettive / Ambigue mentis cogitationes*, Ms. Tusc. Q II, nr 25, 1–2, k. 209r–210v, 211v–212r (TLF I, s. 254–255).
- Elogio* *Elogio della vita eremitica*, red. EREMITI CAMALDOLESI DI MONTE CORONA, Frascati 2005 (Scritti del beato Paolo Giustiniani, 1) (wyd. pol. ŻrMon 71).
- EspSal 25* *Expositio incepta et non perfecta psalmi XXV: Iudica me Domine. Quam scripsit in eremo*, Ms. Tusc. F †, nr 15, k. 156r–164r (TLF I, s. 15–16).
- Ex contemplativa vita* *Ex contemplativa vita ad activam facilem esse descensum, ex ea autem ad contemplativam difficile ascensum* [1518], [w:] TENŽE, *Un eremita eremita at servizio della Chiesa*, s. 251–263 (wyd. pol. Łatwo jest przejść od życia kontemplatywnego do aktywnego, natomiast trudno wspiąć się z życia aktywnego do kontemplatywnego [ŻrMon 73, s. 393–412]).
- In quanti modi* *In quanti modi habbia Paulo giovato alle humane creature* [rozpoczęte 25 I 1523], [w:] MASSA, *L'eremita evangelizzatore*, s. 141–157 (przekł. na język włoski: *Un eremita*, s. 264–280; wyd. pol. ŻrMon 73, s. 413–437).

- Invocando* *Invocando il Signore. Soliloqui, meditazioni, preghiere* (1507–1508), red. L. BARLETTA, Padova 2020 (wyd. pol. *ŻrMon* 104).
- Le cause* *Le cause che rendono l'orazione difficile* [18 V 1526], [w:] TENŻE, *Riflessioni*, s. 49–64 (wyd. pol. *O przyczynach trudności na modlitwie* [*ŻrMon* 72, s. 67–85]).
- Leggendo* *Leggendo l'Antico e il Nuovo Testamento. Opuscoli esegetici e spirituali*, red. L. BARLETTA, Roma 2019 (Collana di studi camaldolesi coronesi, 2).
- Lettera a Francesco* *Lettera a Francesco Boni* [*Lettere*, 215, 22 II 1512], [w:] *Elogio*, s. 217–236 (wyd. pol. *List do Franciszka Boniego* [*ŻrMon* 71, s. 349–385]).
- Lettera a Girolamo* *Lettera a Girolamo di Solana* [*Lettere*, 489, XII 1522], [w:] MASSA, *L'eremita evangelizzatore*, s. 109–206 (wyd. częściowe); wersja w języku włoskim współczesnym: *Un eremita*, s. 283–288 (wyd. pol. TENŻE, *Z listu br. Pawła do Hieronima da Solana* [*ŻrMon* 73, s. 443–451]).
- Lettera a una monaca* *Lettera a una monaca* [*Lettere*, 492, zima 1522–1523], [w:] *Elogio*, s. 261–280 (wyd. pol. *List do mniszki* [*ŻrMon* 71, s. 411–438]).
- Lettera all'eremita* *Lettera all'eremita don Leonardo* [*Lettere*, 118, marzec 1511], [w:] *Elogio*, s. 237–259 (wyd. pol. *List do eremity Leonarda* [*ŻrMon* 71, s. 381–410]).

- Lettere* *Lettere*, (541 listów, 290 Giustinianiego i 251 jego respondentów, datowanych od 21 III 1503 do roku 1524, w większości niewydanych, cytowanych zgodnie z numeracją w TLF I, s. 505–521).
- Libellus* *Libellus ad Leonem X* [koniec kwietnia 1513 – po 27 VI 1513], AC 9, Appendix, s. 612–719; wyd. S.M. BEALL (z przekładem na język angielski *a fronte*), Milwaukee (Wisconsin) 2016 (Reformation texts with translation [1350–1650], 14; Theology and piety, 6) (przekł. na język włoski: *Un eremita*, s. 17–222; wyd. pol. *ŻrMon* 73, s. 25–347).
- Meditazione 1524 *Meditazione sulla resurrezione di Cristo* (27 III 1524), [w:] TENŻE, *A noi donandosi*, s. 147–160, 227–239 (tekst oryginalny) (wyd. pol. *Rozważanie nad zmartwychwstaniem Chrystusa, 27 marca 1524* [*ŻrMon* 104, s. 221–239]).
- MS *La Madre del Signore*, [w:] *Leggendo*, s. 93–95 (przekład); s. 203–205 (tekst oryginalny).
- Paradoxon* *Paradoxon, De veris virtutibus* [przed rokiem 1519] (TLF II, s. 317–326).
- Parlando* *Parlando con Dio. Soliloqui, meditazioni, preghiere* (1519–1527), red. L. BARLETTA, Padova 2020 (Bibliotheca Eremitica, 1).
- Pensieri 1519* *Pensieri quotidiani* (15 sierpnia – 28 września 1519), [w:] *Parlando*, s. 75–122, 307–343 (tekst oryginalny) (por.

- Pensieri* 1519, 4, 19–30, s. 95–100 [w:] TENŻE, *Un eremita*, s. 289–291; wyd. pol. *ŻrMon* 73, s. 453–457).
- Pensieri* 1520 *Pensieri quotidiani* (luty 1520), [w:] *Parlando*, s. 122–136, 344–351 (tekst oryginalny).
- Pensieri* 1522 *Pensieri sullo Spirito Santo* (8–10 czerwca 1522), [w:] *Parlando*, s. 191–222, 391–410 (tekst oryginalny).
- Pensieri* 1522–1523 *Pensieri quotidiani* (29 czerwca 1522 – 31 stycznia 1523), [w:] *Parlando*, s. 237–277, 418–445 (tekst oryginalny).
- Pensiero* 1515 *Pensiero sulla liceità, per un monaco, di cambiare luogo* (9 VI 1515), [w:] TENŻE, *Invocando*, s. 129–140, 230–239 (tekst oryginalny) (wyd. pol. *Rozmyślanie o prawie zakonnika do zmiany miejsca, 9 czerwca 1515* [*ŻrMon* 105, s. 187–205]).
- Pensiero* aprile 1518 *Pensiero sulla conoscenza e l'amore di Dio* (4 IV 1518), [w:] TENŻE, *Invocando*, s. 161–174, 253–262 (tekst oryginalny) (wyd. pol. *Rozmyślanie o poznaniu Boga i o miłości do Niego, 4 kwietnia 1518* [*ŻrMon* 105, s. 235–255]).
- Pensiero* maggio 1518 *Pensiero sulla giustizia e la misericordia di Dio* (V 1518); [w:] TENŻE, *Invocando*, s. 175–184, 263–272 (tekst oryginalny) (wyd. pol. *Rozmyślanie o sprawiedliwości i o miłosierdziu Boga, maj 1518* [*ŻrMon* 105, s. 257–269]).

- Pensiero sui benefici* *Pensiero sui benefici e la misericordia di Dio (koniec grudnia 1510)*, [w:] TENŻE, *Invocando*, s. 175–184, 263–272 (tekst oryginalny) (wyd. pol. *Rozmyślanie o dobrodziejstwach i o miłosierdziu Boga, koniec grudnia 1510* [ŻrMon 105, s. 151–164]).
- Pietro* *Pietro, Paolo (25 XII 1515)*, [w:] TENŻE, *Invocando*, s. 141–155, 240–249 (tekst oryginalny) (wyd. pol. *Piotr, Paweł, 25 grudnia 1515* [ŻrMon 105, s. 207–227]).
- Poesie* *Poesie*, [b.m.r.] [wydane własnym nakładem przez Eremitów Kamedułów Góry Koronnej, Erem Monte Rua (Padova) 2009].
- Preghiera 1507* *Preghiera scritta prima di ricevere il santissimo sacramento del corpo del Signore nel cenacolo di Gerusalemme (1507)*, [w:] TENŻE, *Donandosi*, s. 59–68, 163–173 (tekst oryginalny) (wyd. pol. *Modlitwa napisana przed przyjęciem Najświętszego Sakramentu Ciała Pańskiego w wieczerniku w Jerozolimie, 1507* [ŻrMon 105, s. 89–121]).
- Preghiera 1510* *Preghiera quotidiana da dire prima della salmodia eremitica (koniec XII 1510)*, [w:] TENŻE, *Invocando*, s. 113–127, 221–229 (tekst oryginalny) (wyd. pol. *Modlitwa codzienna do odmawiania przed psalmodią eremicką, koniec grudnia 1510* [ŻrMon 105, s. 151–164]).

- Preghiera 1522* *Preghiera in ringraziamento per le avversità (4–8 V 1522), [w:] Parlando, s. 161–170, 370–377 (tekst oryginalny).*
- Preghiera per le pene* *Preghiera per ottenere tutte le pene dello spirito e del corpo, Ms. Tusc. Q III, nr 10, f. 75 <bis>r–77r (TLF I, s. 263).*
- ProemGb* *Proemio al libro di Giobbe [po 20 IX 1520], [w:] Leggendo, s. 75–82, 187–190 (tekst oryginalny).*
- Ragionamento* *Ragionamento della ragione e della coscienza (11 I 1521), [w:] TENZE, Parlando, s. 137–160, 352–369 (tekst oryginalny).*
- Regula* *Regola ovvero Istituzione eremitica (approbata tra il 15 e il 20 gennaio 1524), [w:] TENZE, Servendoti, s. 69–145, 197–256 (tekst oryginalny).*
- REV *Regula eremitice vite, [w:] In hoc volumine, część II, ff. 37r–142v.*
- Ricordi* *Ricordi e desideri nel quarantaseiesimo compleanno (14 czerwca 1522), [w:] Parlando, s. 223–235, 411–417 (tekst oryginalny).*
- Riflessioni* *Riflessioni sulla preghiera e sull'amore di Dio, wydanie pod redakcją Eremitów Kamedułów Góry Koronnej, Milano 2010 (Scritti del beato Paolo Giustiniani, 2) (wyd. pol. ŻrMon 72).*
- Secretum* *Secretum meum mihi [7 VIII–25 X 1524 i 14–18 IX 1526], TLF III, s. 1–117 (wyd. pol. ŻrMon 74, s. 83–321).*

- Seguendo* *Seguendo santa Maria Maddalena. Opuscoli esegetici e spirituali*, red. L. BARLETTA, Canterano (Roma), 2018 (seria „Collana di studi camaldolesi coronesi, 1) (wyd. pol. ŻrMon 106).
- Sei pensieri* *Sei pensieri dell'anima che si accosta al santissimo sacramento del corpo di Cristo (po 15 VI 1515 – przed XII 1518)*, [w:] TENŽE, *A noi donandosi*, s. 69–130, 174–213 (tekst oryginalny) (wyd. pol. ŻrMon 104, s. 99–195).
- Sermone 1507* *Sermone sul Natale (Betlemme, 1507)*, [w:] TENŽE, *A noi donandosi*, s. 131–146, 214–226 (tekst oryginalny) (wyd. pol. ŻrMon 104, s. 197–220).
- Servendoti* *Servendoti, conoscendoti, amandoti. Opuscoli sulla vita religiosa*, red. L. BARLETTA, Padova 2020 (Bibliotheca Eremitica, 4).
- SMMlat I *Santa Maria Maddalena, modello di vita contemplativa. Prima redazione latina* [6 I 1521], [w:] *Seguendo* s. 69–94, 136–149 (tekst oryginalny) (wyd. pol. ŻrMon 106, s. 107–149).
- SMMlat II *Santa Maria Maddalena, modello di vita contemplativa. Seconda redazione latina*, [w:] *Seguendo* s. 69–94, 136–149 (tekst oryginalny) (wyd. pol. ŻrMon 106, s. 151–158).
- SMMV I *Santa Maria Maddalena nel Vangelo. Prima redazione* [w:] *Seguendo*, s. 47–68, 114–135 (tekst oryginalny) (wyd. pol. ŻrMon 106, s. 65–69).

SMMV II	<i>Santa Maria Maddalena nel Vangelo. Seconda redazione</i> [1514], [w:] <i>Seguendo</i> , s. 47–68, 114–135 (tekst oryginalny) (wyd. pol. <i>ŻrMon</i> 106, s. 71–106).
SMMvolg	<i>Santa Maria Maddalena, modello di vita conteplativa. Redazione volgare</i> , [w:] <i>Seguendo</i> , s. 101–108, 154–157 (tekst oryginalny) (wyd. pol. <i>ŻrMon</i> 106, s. 159–172).
<i>Soliloquio agosto 1522</i>	<i>Soliloquio nel decimo anniversario della professione (8 agosto 1522)</i> , [w:] <i>Parlando</i> , s. 279–291, 446–454 (tekst oryginalny).
<i>Soliloquio giugno 1522</i>	<i>Soliloquio sulla solitudine (1–3 giugno 1522)</i> , [w:] <i>Parlando</i> , s. 171–189, 378–390 (tekst oryginalny).
<i>Soliloquio 1527</i>	<i>Soliloquio nel duplice anniversario della professione religiosa e della consacrazione della chiesa del sacro eremo di Camaldoli (8 agosto 1527)</i> , [w:] TENZE, <i>Parlando</i> , s. 299–304, 460–464 (tekst oryginalny).
<i>TrattAgVolg</i>	<i>Trattato sul profeta Aggeo. Redazione volgare</i> , [w:] TENZE, <i>Leggendo</i> , s. 83–88, 191–195 (tekst oryginalny).
<i>Trattato</i>	<i>Trattato sull'orazione</i> [1518], [w:] TENZE, <i>Riflessioni</i> , s. 23–52 (wyd. pol. <i>Traktat o modlitwie</i> [<i>ŻrMon</i> 72, s. 17–66]).
<i>Trattato sull'obbedienza</i>	<i>Trattato sull'oobbedienza</i> [1513], [w:] <i>Elogio</i> , s. 91–204 (wyd. pol. <i>Traktat o posłuszeństwie</i> [<i>ŻrMon</i> 71, s. 147–332]).

Tre pensieri

De tribus cogitationibus, de Dei scilicet beneficiis, de nostris peccatis et mortis die iugiter cogitandis [prawdopodobnie 1508], Ms. Tusc. Q IV, n. 24, f. 382r, 383r–397r (TLF I, s. 295–296).

Un eremita

Un eremita at servizio della Chiesa. II Libellus ad Leonem X e altri opuscoli, red. EREMITI CAMALDOLESI DI MONTE CORONA, Milano 2012 (Scritti del beato Paolo Giustiniani, 3) (wyd. pol. ŻrMon 73).

Vita non otiosa

Che la vita solitaria non sia otiosa ma sopra tutte le altre vite operosa et negotiosa [grudzień 1522], [w:] MASSA, *L'eremita evangelizzatore*. s. 95–105 (współczesny przekład włoski: *Un eremita*, s. 229–239; wyd. pol. ŻrMon 73, s. 357–373).

Vincenzo Vozza

*JEDEN DUCH I JEDNO SERCE (Dz 4,32)
FUNDAMENT WSPÓLNOTY OD DIDACHÉ
DO REGUŁY ŻYCIA EREMICKIEGO*

Ponowne odkrycie *Didaché* w *Codex Hierosolymitanus* (1873) otworzyło dostęp do tekstu, który do tamtej chwili był cytowany tylko przez autorów antycznych – np. Euzebiusza z Cezarei¹ – jako jeden z tekstów apokryficznych, ale przydatnych dla funkcjonowania życia wspólnoty chrześcijańskiej. Autor ten nazywa je „nauczaniem” apostołów (τῶν ἀποστόλων αἱ λεγόμεναι Διδαχαὶ), które miałyby stanowić uzupełnienie dla „czynów” opowiedzianych przez św. Łukasza. Można dzięki temu dostrzec proveniencję nie tylko literacką, ale i duszpasterską. Przyjęte jest, że adresatami dzieła ewangelisty byli członkowie wspólnoty wierzących w Boga Jezusa Chrystusa pochodzący z pogaństwa. Można dodać, nie zagłębiając się za nadto w studia Browna, stanowiące zresztą kamień milowy w filologii Nowego Testamentu, że również egzegeza ujawnia elementy łączące Dzieje Apostolskie raczej z Pawłem misjonarzem niż z Pawłem teologiem.

¹ Zob. EUZEBIUSZ Z CEZAREI, *Historia kościelna* III,25, tłum. A. CABA, A. LISICKI, *ŻMT* 70, 2013, s. 186–187.

Jeśli zatem Ewangelia Łukasza i Dzieje Apostolskie prowadzą duszpasterski dialog, dzięki któremu nowo narodzeni w chrzcie mogą identyfikować własną ziemską wspólnotę z Kościołem niebiańskim (Kościół błogosławieństw) głoszonym przez Chrystusa, to jak należy interpretować „nauczania” z *Didaché*?

Warto zwrócić uwagę czytelników, choć przede wszystkim w kontekście pism Pawła Giustinianiego przedstawionych w niniejszym tomie, na interesujące studium A.J. Drapera *Torah and troublesome Apostles in the Didache community*, opublikowane w latach dziewięćdziesiątych XX w., ale wciąż aktualne. Draper wysuwa hipotezę – popartą analizami tekstualnymi, do których odsyłamy po dodatkowe informacje – że *Didaché* stanowiła wspólnotową regułę wspólnoty św. Mateusza, apostoła i ewangelisty, i że ewolucja tej wspólnoty miałaby odzwierciedlać powstawanie pierwszej Ewangelii. Będzie zatem można odnaleźć fragmenty *Didaché*, które jawią się jako wstępne założenie dla stworzenia tekstu niektórych rozdziałów Ewangelii według św. Mateusza (a więc są od niej wcześniejsze), natomiast inne wydają się przeformułowaniem albo ewolucją refleksji ewangelicznej, a zatem – późniejsze od niej.

Z czysto filologicznego punktu widzenia *Didaché* miałaby z tzw. źródłem Q współdzielić materiał, który wszedł do tekstu Mateusza, a zatem przypuszcza się, iż mogła być skierowana do wspólnoty będącej duchową córką Drugiej Świątyni². Ta Mateuszowa wspólnota

² Zob. Ne 8–10.

nie wyrzeka się swoich korzeni i rozpoznaje je w obietnicy, jaką Bóg złożył Abrahamowi (*przymierze obrzezania*)³, a jest połączona z Bogiem jak dziecko ze swym ojcem. Jest ona zatem taką, która do tego, aby uznać Jezusa za pomazańca Pańskiego, odczuwa głęboką potrzebę zachowania swych korzeni, w odróżnieniu od pogan, którzy odrodzeni przez Ducha Świętego rozpoczynają w ten sposób własną historię zbawienia, zgodnie ze słowami św. Augustyna będącymi odpowiedzią Faustusowi manichejczykowi: „Wszczepcie się zatem w korzeń oliwki [w Chrystusa]”⁴.

Jak zatem przejawia się ciągłość między wspólnotą, do której zwraca się św. Mateusz, a *Didaché*? Po pierwszych rozdziałach, które w zasadzie zawierają katechezę etyczną dotyczącą dwóch dróg oraz liturgii katechumenalnej, didachista (czyli autor/autorzy/redaktor/redaktorki) w rozdziałach XI–XV przekazuje świadectwo mówiące o strukturze starożytnego Kościoła, sprowadzone w istocie do kilku głównych punktów: przyjmować apostołów, słuchać proroków, podejmować pielgrzymów, uczyć się od nauczycieli, szanować hierarchię i w każdej z tych rzeczy odróżniać dobro od zła.

Zatem w taki właśnie sposób zaczęły rozwijać się pierwsze wspólnoty chrześcijańskie, mając Chrystusa jako *głowicę węgla*⁵, a Ewangelię jako regułę. Rozwój

³ Rdz 7,17.

⁴ AUGUSTYN Z HIPPONY, *Przeciw Faustusowi* IX,2, tłum. J. SULOWSKI I INNI, PSP 55, 1991, s. 48; zob. 11,23–24.

⁵ Dz 4,11.

miast w epoce cesarstwa, ich ekspansja oraz – aby użyć metafory biblijnej – *hałas*⁶ wywołany przez „nową wieżę Babel” w społeczno-religijnej tkance Śródziemnomorza na peryferie Kościoła wypchnął pierwszych eremitów, nieprzypadkowo uznanych w *Regule* św. Benedykta za pierwszy zasiew życia monastycznego precenobitycznego. Wspólne korzystanie z nowej przestrzeni skłoniło wiele kobiet i wielu mężczyzn do łączenia się w zbiorowości, aby czcić Chrystusa w życiu wspólnotowym. Mogło chodzić o doskonałość – pełne zjednoczenie z Chrystusem oraz Jego regułą, Ewangelią – która w następnych stuleciach będzie towarzyszyć instytutom życia konsekrowanego, zakonom religijnym. Powrót do Chrystusa, będący ruchem dośrodkowym, który charakteryzował każdą reformę życia duchowego w Kościele, i do Jego przesłania oznaczał również powrót do *Didaché*.

W traktacie *De religionum origine* anonimowy mnich kartuski pisze w 1480 r., że Augustyn, podążając wiernie za przykładem apostołów, ułożył *Regułę* pełną wnikliwości i bardzo lakoniczną, jednak zawierającą wszystko, co dotyczy zbawienia wiecznego i zyskania stanu doskonałości, do tego stopnia, że jeśli będzie się jej dobrze przestrzegać, wystarczy ona tym, którzy chcą być doskonali. Kładzie ona nacisk na to, że wspólnota powinna żyć w harmonii, a jej fundamentalnym przesłaniem jest to, że miłość – Boga, bliźniego – to centrum życia chrześci-

⁶ W oryg. „rumore”, w kontekście Biblii może dotyczyć np. Ap 18,22, gdzie jest mowa o zagładzie Babilonu i o tym, że ustanie „terkot żaren” (*il rumore della macchina*) (przyp. tłum.).

jańskiego. Przykazanie miłości jest syntezą Prawa, zbiera „nauczania” apostołów i objawia się w ich „dziejach” po Pięćdziesiątnicy.

Reguła Augustyna jest jedną z najstarszych reguł monastycznych Kościoła, pozbawiona zaleceń ascetycznych, ponieważ biskup Hippony koncentrował się na stworzeniu fundamentów życia wspólnotowego, akceptując to, że detale mają szansę zostać dopracowane, jeśli podstawowy model zostanie dobrze osadzony. W jej centrum leży opis z *Dziejów Apostolskich*⁷.

W stałym dialogu między centrum a peryferiami, między wspólnotą a życiem eremickim, między powrotem do cenobium a indywidualnym poszukiwaniem naśladownictwa Chrystusa (nieprzypadkowo *Reguła* Augustyna, potem Benedykta oraz *De imitatione Christi* reprezentują na Zachodzie szczyt duchowości monastycznej, przynajmniej do epoki odrodzenia) – oto do jakiego kontekstu należy *Reguła życia eremickiego* Pawła Giustinianiego. To synteza, która pozostaje w dialogu z tradycją Kościoła, przydając pewną nowość zaleceniom przeznaczonym dla wspólnot kamedulskich, o korzeniach głęboko osadzonych w tradycji, która od Ewangelii, przez *Didaché*, dociera aż do duchowych narodzin włoskiego *cinquecento*.

W tym momencie jednak usuwamy się, by zostawić przestrzeń na wnikliwe badania Lorenza Barletty, których efekty opublikowano na stronicach niniejszego tomu.

⁷ Dz 4,32.